

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 321.7-049.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.32.3>

ПОЛІТИЧНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ

POLITICAL MANIPULATION IN THE POST-TRUTH ERA

Дем'яненко В.М.,*кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Прядко Т.П.,***кандидат політичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті розглядаються основні технології політичного маніпулювання в умовах постправди як сучасної суспільної реальності, що сформувалася завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема інтернету та соціальних медіа, разом із друкованими і трансльованими ЗМІ. Доводиться, що постправда може втілюватися через використання технологій маніпулювання масовою свідомістю, а новітні медіа знівелювали різницю між масовими і міжособистісними комунікаціями, надавши користувачам можливість публікувати і поширювати інформацію, не верифікуючи її на істинність. З метою легітимізації певного політичного суб'єкта чи певної політики використовуються механізми змішування правди, її перекручення, брехні, емоціоналізації, підбір стрічки новин, створення в соціальних мережах адресних дискурсивних кластерів тощо. Безперервний потік інформації, який множить неправди, не дозволяє вчасно перевірити факти і виявити брехню, вирізнити аргументовану думку кваліфікованих експертів чи об'єктивний репортаж журналіста, у результаті чого нереальність робиться непоборною. Найнебезпечнішим для стабільності демократичного суспільства нині бачиться не стільки те, що факти підтасовуються, а те, що поняття об'єктивного факту стає чимось несуттєвим. Наголошується, що найефективніше використовують механізми політичного маніпулювання в ситуації, коли правда стала невловимою, авторитарні режими і популісти, які нині мають достатньо вагомий вплив у демократичних країнах. Висловлюється думка, що нині існує великий запит на правдиву політику, коли політики відкрито говорять із суспільством про проблеми, можливі шляхи їх вирішення тощо і слова при цьому мають бути підтверджені реальними справами, виконаними обіцянками. Тобто, для стабільного функціонування демократії сенси мають набути такого ж значення як і процедури.

Ключові слова: демократія, постправда, інформація, політичне маніпулювання, масова свідомість.

The article examines the main technologies of political manipulation in post-truth conditions as a modern social reality, which was formed due to the development of information and communication technologies, the Internet and social media in particular, together with printed and broadcast mass media. It is proven that post-truth can be realized through the use of manipulation of mass consciousness technologies, while the latest media have blurred the difference between mass and interpersonal communications, giving users the opportunity to publish and distribute information without verifying its truth. Mechanisms of mixing the truth, its distortion, lies, emotionalization, selection of news feeds, creation of targeted discursive clusters in social networks, etc. are widely used in order to legitimize a certain political subject or a certain policy. The continuous flow of information, which multiplies falsehoods, does not allow checking the facts and detecting lies in time in order to distinguish the reasoned opinion of qualified experts or the objective report of a journalist, as a result, unreality becomes irresistible. The most dangerous thing for the stability of a democratic society today is not a falsification of facts but rather the concept of an objective fact becoming something insignificant. It is emphasized that authoritarian regimes and populists, who currently have a significant influence in democratic countries, most effectively use the mechanisms of political manipulation in a situation when the truth has become elusive. The opinion is expressed that nowadays there is a great demand for true politics, when politicians openly talk to society about problems, possible ways to solve them, etc., and the words must be confirmed by real deeds and fulfilled promises. For the stable functioning of democracy, meanings should acquire the same importance as procedures.

Key words: democracy, post-truth, information, political manipulation, mass consciousness.

Постановка проблеми. Завдяки сучасним засобам масової комунікації нині обговорення будь-якого питання/події/проблеми не лише в межах однієї країни, а й у світових масштабах перетворилось у своєрідне контрольоване видовище, яким управляють конкуруючі команди експертів, застосовуючи різні методи переконання, механізми і технології маніпулювання. Сенс

цього – завоювання довіри і популяризація певної системи поглядів серед якомога чисельнішої аудиторії, не переймаючись при цьому рівнем достовірності інформаційного матеріалу, який використовується. Таке явище одержало назву «постправа», підхід до такого висвітлення інформації – «політика постправа», життя суспільства в таких умовах – «епоха постправа». Дослідники акцентували увагу на терміні «постправа» (post-truth) у 2016 р., коли інтернет-портал видавництва Оксфордського університету «Оксфордські словники» (Oxford Dictionaries) назвав його словом року. Oxford Dictionaries визначає поняття «постправа» як обставини, коли об'єктивні факти мають менший вплив на громадську думку, ніж апеляція до емоцій і особистих переконань. Там же зазначається, що «постправа» у розумінні відсутності актуальності істини, уперше з'явилась у 1992 р. в есе драматурга С. Тешиха, опублікованому в журналі «The Nation», а в 2005 р. вийшла книга Р. Кейса «Епоха постправа» [14].

Формування завдяки новітнім засобам масової комунікації нової якості інформаційного простору створює сприятливе поле для політичного маніпулювання не тільки в окремих країнах під час виборчих кампаній, що вже стало звичним. Маніпулювання громадською думкою активно використовується також геополітичними суб'єктами у зовнішньополітичній боротьбі. Російська Федерація першою ефективно скористалася новими реаліями, витрачаючи величезні фінансові й організаційні ресурси для формування потрібних їй суджень і ставлень громадян та політиків країн Європи (і не тільки) до різних аспектів власної внутрішньої й зовнішньої політики, політики урядів різних держав/міжнародних організацій. Перед демократією загалом, таким чином, постали нові реальні загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмисленню феномена постправа присвячено достатньо вагомий масив публікацій. Серед них можна назвати колективні дослідження зарубіжних науковців [9, 11, 13], авторські роботи Л. Макінтайра [4], Т. Ніколса [5], О. Висоцького [2], К. Крауча [10]. Багато авторів розглядають постправду в поєднанні з інформаційно-комунікаційними технологіями маніпулювання масовою свідомістю. Більшість дослідників розглядають постправду як негативне явище, що розхитує основи демократії в сенсі фрагментації суспільства, підризу довіри до політичних інститутів.

Незважаючи на велику кількість публікацій, які в різних контекстах розглядають явища постправа і політичного маніпулювання, виявляється певна нечіткість у їхній взаємовизначеності і взаємозалежності через, насамперед, різні підходи до визначення поняття постправа. Український дослідник О. Висоцький наводить кілька

трактувань явища постправа: це версія реальності, що сконструйована владним дискурсом за допомогою мас-медіа й поділяється суспільством чи окремою соціальною групою; це твердження, що долає важливість фактів чи фактичної точності на користь емоційного переконання; це альтернатива істині для комфортного самопочуття певної соціальної чи політичної групи, особливо маргінального характеру; це суб'єктивна оцінка реальності, спотворена недостатністю знань про неї чи фальшивими новинами; це основа політики деяких держав, зокрема РФ [2, с. 130].

Завдання нашого дослідження – проаналізувати технологічні можливості політичного маніпулювання масовою свідомістю в умовах постправа як нинішньої суспільної реальності, у якій присутньо більше інформації й менше сенсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маніпулятивний вплив транслятора інформації на свідомість реципієнта проявляється в більшій чи меншій мірі в будь-якому спілкуванні. Політичне маніпулювання з'являється водночас із політикою. Розвиваючись, цивілізація удосконалює, серед іншого, і технології, механізми й засоби маніпулювання масовою свідомістю. У другій половині ХХ ст. науковці стали активно вивчати вплив інформації, медіа на суспільно-політичну реальність. Англійський соціолог і політолог Колін Джон Крауч, який у 2000 р. почав розробляти концепцію постдемократії, серед інших викликів демократії звернув увагу на становище в інформаційному просторі, коли розвиток соціальних медіа дозволив кільком заможним особам/установам спрямовувати на громадян велику кількість інформації, створюючи хибне враження дискусії, що насправді є організованою подачею з незначної кількості прихованих джерел [10].

Французький соціолог і політолог Ж. Бодріяр ще в 1981 р. у своєму дослідженні «Симулякри і симуляція» попереджав суспільство про наступ симулякрів, заснованих на інформації, моделі, кібернетичній грі, суть яких полягає в тотальній операційності, гіперреальності, прагненні до тотального контролю. Це стадія соціального взаємозв'язку, коли відходить переконання засобами пропаганди, ідеології, реклами тощо, а починає діяти формула: «Ви – інформація, ви – соціальне, саме ви є подією, це стосується вас, слово належить вам» і т. п. Розвивається таким чином локалізація влади, погляду, засобу інформації, тому що зникає суб'єкт, точка фокусування, залишається лише інформація. У світі стає все більше й більше інформації й усе менше і менше сенсу [1, с. 47].

Науковий співробітник Центру філософії та історії Бостонського університету Лі Макінтайр звернув увагу на те, що постправа руйнує реальність. Витоки постправа дослідник бачить

у постмодернізмі з його розмитістю жанрової парадигми, проголошенням відносності істини і цінностей, недовірою до авторитетів, іронією тощо [4]. Привабливість постмодернізму в тому, що кожен може відчувати свою значущість, оскільки немає однієї правильної відповіді, а правда – це відображення досвідів, переконань людини, яка її транслює. А, отже, інтерпретація кожного така ж важлива, як і автора/критика/експерта. Людина формує для себе таку реальність, яка відповідає тому, у що вона вірить, чого бажає, водночас ігноруючи найочевидніші факти, якщо ті небажані.

Сучасні засоби масової комунікації, зокрема соціальні мережі, мають такі алгоритми, які витворюють для користувачів ідеальні інформаційні бульбашки. Створюється зона комфорту, коли людина відчуває себе в оточенні однодумців. Дослідження підтверджують, що люди, які не довіряють «традиційним» медіа, споживачі альтернативних новин, користувачі, які бажають уникнути «масової маніпуляції» у мейнстримних медіа, активніше реагують на вкидання фальшивих заяв. Відкидання аргументів, заснованих на фактах, на користь емоцій, стає добром у собі [6]. Ця своєрідна втеча в бажану «псевдореальність» є також реакцією на економічну й соціальну невпевненість. Безперервний потік інформації, який множить неправди, не дозволяє вчасно перевіряти факти і виявляти брехню, робить нереальність непоборною. До того ж користувачі соціальних мереж неактивні в самостійному пошуку інформації, оскільки вони припускають, що важлива інформація дістанеться їм автоматично (ефект «новини знайдуть мене»).

«Епоха постправди» відкриває нові можливості для маніпулювання громадською думкою, масовою свідомістю. Політичне маніпулювання спирається на основоположні характеристики постправди: інформаційне перевантаження від безперервного потоку новин; звертання до емоцій і власних переконань адресної аудиторії; акцентування уваги лише на необхідній частині інформації, замовчування всієї повноти факту, суперечностей, причин; поєднання правди, перекручування фактів і брехні; вибір вдалого часу подання інформації; провокація бурхливих реакцій та емоцій через штучне надання сенсаційності.

Вибираючи і показуючи новини, редактори, співробітники відділу новин і мовники відіграють важливу роль у формуванні політичної реальності, використовуючи різні технології вони впливають на ставлення людей до того чи іншого політика, до тієї чи іншої політичної події. До традиційних прийомів маніпулятивного впливу ЗМІ на аудиторію відносяться насамперед формування інформаційної повістки дня та фреймінг.

Впливаючи на поінформованість громадян, медіа через, насамперед, обсяг матеріалів з певної

теми формують уявлення про рівень важливості питання для людей. Як відмітив американський політолог Б. Коен, «засоби масової інформації не можуть тривалий час нав'язувати людям, що думати, але вони надзвичайно успішні в тому, щоб розповідати, про що думати» [11]. ЗМІ привертають увагу до певних питань, створюють публічні образи політичних діячів, постійно представляють об'єкти, указуючи на те, про що люди у масі повинні думати, знати, відчувати. Таким чином, неважливими, другорядними питаннями часто відволікається увага громадськості від реальних проблем, які стосуються суспільства, які не вирішує влада. Російські ЗМІ використовували цей прийом, готуючи суспільство до війни з Україною. Упродовж багатьох років створювалося таке інформаційне поле, з якого були майже витіснені внутрішні соціальні й політичні питання, а «найбільшими» проблемами, які мали хвилювати росіян, були українські питання: від викладання історії до євроатлантичного курсу держави. При чому подавалися вони таким чином, щоб принизити, упослідити, дегуманізувати українців, показати їх неспроможними для власного самостійного суспільно-політичного життя. Як наслідок, російське суспільство активно, з ентузіазмом підтримало повномасштабне вторгнення російської армії в Україну 24 лютого 2022 р.

Фреймінг як технологія маніпулювання аудиторією, ґрунтується на припущенні, що, виходячи з того, під яким ракурсом висвітлюється питання/проблема, як вона інтерпретується транслятором, вона буде по-різному сприйматися споживачем інформації. Наприклад, одну й ту ж подію можна подавати як нещасний випадок чи як акт насильства, як поразку чи як перемогу. Так, російські пропагандисти звільнення українськими військовими окупованих російськими військами територій України навесні-восени 2022 р. назвали «жестом доброї волі» з боку військово-політичного керівництва РФ, «щоб запобігти збільшенню жертв серед мирного населення».

Варто визнати, що хоч і не можна повністю змінити позицію індивіда лише за допомогою трансляції повідомлень засобами масової інформації (телебачення, радіо, преса), усе ж можна спрямувати напрямок роздумів споживача за допомогою підбору інформації й способу її подачі. Заданий традиційними ЗМІ вектор сприйняття людиною інформації в нинішніх умовах розвитку цифрових засобів масової комунікації одержує нові можливості для закріплення і навіть формування переконань у значній частині суспільства, які, здебільшого, вибудовуються не на раціональному мисленні, а на вірі. У соціальних мережах дуже легко знайти однодумців і якщо й могли виникати якісь роздуми щодо тієї чи іншої інформації, то колективна думка відкидає будь-які сумніви.

Людині емоційно затишно в колективі однодумців і далеко не кожен здатний докласти зусиль, щоб вийти із зони комфорту й поцікавитись альтернативною інформацією.

Часто засоби масової комунікації допускають суб'єктивне відображення подій, будучи при цьому не лише першоджерелом, а і єдиним каналом одержання інформації. Наприклад, часто вірусний медіаконтент у соціальних мережах (Facebook, Twitter, Instagram, Telegram) є основним джерелом політичної інформації для значної частини громадян молодого й середнього віку. Завдяки колективному характеру розповсюдження інформації, створюється враження її правдивості, зростає рівень довіри до контенту, при цьому не враховується вірогідність розміщення й циркуляції дезінформації (так званих фейків).

Стрімкий розвиток інтернету сприяє не лише поширенню дезінформації, а і зміщенню уваги аудиторії на емоції й почуття. Сприйняття політики через емоції в епоху постправди стає однією з медіатехнологій політичного маніпулювання. Так, одним із найпоширеніших прийомів у висвітленні воєнних конфліктів, протестних акцій є метод «створення загрози». Він використовується здебільшого для формування й підтримки існуючого політичного режиму та дегуманізації політичного (зовнішнього/внутрішнього) суперника, опозиції тощо. Суперники – реальні чи надумані – представляються як провокатори/зрадники/іноземні агенти/вороги вітчизни/убивці/нацисти і т. п. Сюжети про них розраховані на те, щоб викликати живі сильні емоції, коли цільова аудиторія наскільки вражена жажливими історіями, що їй не потрібні ніякі суттєві аргументи. При цьому, якщо інформація відображає картину світу адресної аудиторії, неважливо те, настільки вона правдива.

Конструюючи і розповсюджуючи інформацію з метою маніпулювання масовою свідомістю, нові медіатехнології послуговуються різними засобами: традиційнішими (лінгвістичними, інтонаційними тощо), якщо це стосується текстового контенту (письмового чи усного) і новітніми (пов'язані з можливостями цифрових технологій), які візуалізують події, факти, або ж здійснюють маніпуляції в пошукових системах, стрічках новин, на соціальних платформах тощо.

В епоху постправди розвивається своєрідний тип відносин між транслятором інформації й аудиторією. Описуючи такі відносини, бельгійський учений Х. Перельман описав їх як риторику, яка ґрунтується на тому, що «в аргументації найважливіше залежить не від знання того, що оратор вважає правдивим чи важливим, а від знання поглядів тих, до кого звертається» [12]. Таким чином той, хто використовує таку риторику як маніпулятивний прийом, прагне не до залучення

незгодних за допомогою чіткої аргументації, а, навпаки, до максимального розколу аудиторії на альтернативні групи.

Якщо в епоху друкованих і трансльованих ЗМІ при зборі й поширенні інформації йшлося про певні стандарти об'єктивності та журналістської етики, нині користувачі отримують будь-яку інформацію, яка, зрозуміло, не проходить перевірки, від своїх віртуальних друзів. Індивід може на свій смак і розсуд обирати один із багатьох інформаційних ресурсів, а мережа його контактів у соціальних мережах зазвичай обмежена колом однодумців. Інформація, яка циркулює в цих колах разом із можливістю одночасного коментування й трансляції емоцій, підсилює початкові переконання членів локальної дискурсивної групи. Замість того, щоб створювати майданчик для спільної дискусії та порозуміння, соціальні медіа зумовлюють радше протилежний ефект: вони ще більше віддаляють людей одне від одного і прив'язують до їхніх початкових поглядів [3]. Деякі, як правило, краще освічені й найбільш політично зацікавлені громадяни, активно самотійно шукають інформацію; але більшість, здається, здобуває її, якщо взагалі нею цікавиться, не докладаючи особливих зусиль.

Методи і завдання випуску й розповсюдження фейкових новин, цілеспрямована діяльність «тролів» і «ботів» тощо розмивають правду, руйнують відчуття реальності, породжують зневіру в можливості впливати на формування політичної повістки дня. Авторитарним режимам така ситуація вигідна, оскільки люди живуть у заданому інформаційному коридорі та не мають змоги об'єднатися навколо альтернативних ідей. На прикладі сучасної РФ можна відслідкувати, як у результаті задіяння багатого арсеналу маніпулятивних технологій інформаційне поле задає парадигму маніпулювання всією масовою свідомістю, коли свобода вибору й самовираження опинились у вузькому коридорі викривленої політичної реальності, за межі якої вирватися нелегко.

Зростання доступності інтернету, популярності соціальних мереж дозволяє кожному користувачу стати журналістом, що теж сприяє породженню великої кількості неправдивої інформації. Маніпулятори намагаються використовувати найновіші розробки у цифрових технологіях. Нині нейрмережа може створити картинку, яку важко відрізнити від фотографії, візуалізувавши за допомогою спеціальних сервісів текстовий опис [8]. Достатньо легкою також є можливість нарізки і монтажу будь-яких зображень. Таким чином, довірливим громадянам можна не тільки подавати неправдиву інформацію, а й викликавши відповідні емоції (здебільшого негативні щодо політичного опонента чи противника), формувати бажане для транслятора ставлення і, можливо, поведінку.

З цією ж метою застосовується також технологія масової емпатії – формування асоціації через інформаційні канали реальної аудиторії з подіями чи станами іншої аудиторії, реальної чи уявної [7]. Так, зокрема, на території РФ та тимчасово окупованих районів Донецької й Луганської областей російські медіа впроваджували мотивацію війни проти України через обігрування сюжету «вісім років бомбили Донбас». Усе це міксувалося з культом «переможної Великої Вітчизняної війни», героїзацією «подвигу дідів», з культом армії загалом і міфом про «другу армію світу» (у який зрештою повірили і російські політики, і світове співтовариство), з наративами про недолугість ліберальної демократії, «агресивний прогнилий» Захід і «велику» Росію, яка одна є «рятівником світу від остаточного виродження». Кремлівським пропагандистам удалося таким чином створити новий тип ідеології, побудованої переважно на образах та емоціях, під психологічним впливом яких частина людей готова помирати без будь-яких раціональних причин.

У світі, де прискорюється ритм життя з шаленим валом і калейдоскопом новин, немає місця для пошуку правди і її осмислення. Як результат, основою суспільного запиту стають прості відповіді на складні питання, тактичні рішення, а не стратегічні програми. Таке інформаційне поле активно використовується насамперед популістами для реалізації маніпулятивних технологій. Комп'ютерні (інтернет-мережеві) інформаційні та соціальні ресурси стають потужним фактором впливу на суспільну та індивідуальну свідомість, відкриваючи нові перспективи для дезінформації, зомбування, зондування й корегування змісту та настанов свідомості, навіть підсвідомості, ефективним інструментом конструювання неправдивої реальності, маніпулятивного впливу на масову свідомість, громадську думку. Апеляція до суспільних настроїв, спроба підлаштуватися під стереотипи масової свідомості стають дійовим засобом популістів на шляху до влади в умовах політичної конкуренції, але способи, якими вони діють, розхитують демократію.

Популісти, прагнучи сподобатися стомленому від перенасичення новинами обивателю, доклалися до того, що подача політичної інформації набуває розважального характеру. Американський дослідник Т. Ніколс відмітив, що «намагання бути в курсі новин перетворилося на якусь постмодерністську вправу на іронію та цинічність, де слова «правда» й «інформація» означають, що заманеться». У своєму аналізі він спирається на проведені в США в 2014 р. дослідження про те, якому новинному телепродукту про політику й поточні події американці довіряють найбільше. Результати приголомшили тим, що американці на одному рівні довіри поряд зі CNN і суспільним телебачен-

ням, поставили сатиричне шоу про новини Джона Стюарта The Daily Show [5, с. 134–155]. Ще більша небезпека полягає в тому, що громадяни не довіряють не тільки медіа, а й будь-кому. Фрагментарний медіа ринок фрагментує суспільство, що підриває легітимність політичних інститутів та засадничі основи громадянського суспільства.

У демократичних країнах інформаційні технології політики використовують не тільки для ведення політичної боротьби, а й для спрямування суспільства на дії, які принесуть йому користь. Серед урядів у низці країн набуває популярності практика наджингу («nudging» – підштовхування). Наджинг – це не пропаганда й не законодавча регуляція, а створення такого психоемоційного фону, який змушує індивіда ніби вільно обрати певну лінію поведінки. Наджинг включає, зокрема, маніпуляцію зі стрічкою новин у Facebook чи результатами, які з'являються в пошукових системах. У Великій Британії за допомогою наджингу вдалося досягнути успіхів у боротьбі з курінням і поширенням венеричних захворювань серед підлітків через незахищений секс. Тут, по суті, йдеться про «ліберальний патерналізм», коли держава сама вирішує, що є благом для її громадян та керує їхньою поведінкою [3].

Висновки. Постправа стала сучасною суспільно-політичною реальністю, яка сформувалася завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема інтернету й соціальних медіа. Вони знівельовали різницю між масовими і міжособистісними комунікаціями, надавши користувачам можливість, публікувати і поширювати інформацію. Постправа може втілюватись через використання технологій маніпулювання масовою свідомістю. З метою легітимізації певного політичного суб'єкта чи певної політики, використовуються механізми змішування правди, її перекручення, брехні, емоціоналізації, підбір стрічки новин, створення в соціальних мережах адресних дискурсивних кластерів тощо. Безперервний потік інформації, який множить неправди, не дозволяє вчасно перевірити факти і виявити брехню, вирізнити аргументовану думку кваліфікованих експертів чи об'єктивний репортаж журналіста, у результаті чого нереальність робиться непоборною. Найнебезпечнішим для стабільності демократичного суспільства нині бачиться не стільки те, що факти підтасовуються, а те, що поняття об'єктивного факту стає чимось несуттєвим.

Найефективніше використовують механізми політичного маніпулювання в ситуації, коли правда стала невловимою, авторитарні режими і популісти, які нині мають достатньо вагомий вплив у демократичних країнах. Авторитарний режим РФ, скориставшись нинішніми можливостями медіаринку й сучасними комунікаційними технологіями, досить успішно просував власні

ідеологічні й політичні наративи, маніпулюючи не лише масовою свідомістю всередині країни, а й впливаючи на громадську думку західних демократичних країн.

Науково-експертному середовищу й політикам необхідно на основі детального аналізу технологій маніпулювання свідомістю індивіда/групи/суспільства розробляти механізми використання сучасних засобів масової комунікації для підви-

щення інформованості суспільства про політику, його консолідацію, для мінімізації деструктивного їхнього впливу на суспільство. На нашу думку, нині існує великий запит на правдиву політику, коли політики відкрито говорять із суспільством про проблеми, можливі шляхи їх вирішення тощо й слова мають бути підтверджені реальними справами, виконаними обіцянками. Тобто, сенси мають набути такого ж значення, як і процедури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.
2. Висоцький О. Ю. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 10. С. 128–133. URL: <https://grani.org.ua>.
3. Ланюк Є. Постправда і постлюдство. URL: <https://zbruc.eu/node/64267>.
4. Макінтайр Л. Постправда. Пер. Р. Свято. Київ : ArtHuss, 2021. 208 с.
5. Нікол Т. Диванні експерти. Як необмежений доступ до інформації робить нас тупішими. Пер. з англ. Є. Кузнєцова. Київ : Наш формат, 2019. 240 с.
6. Після правди. Чому в сучасному світі брехня політиків не має значення. URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69410>.
7. Троян В. Гібридна війна – це не катастрофа, а виклик, відповіддю на який є координація комунікацій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3238194-gibridna-vijna-ce-ne-katastrofa-a-viklik-vidpoviddu-na-akij-e-koordinacia-komunikacij.html>.
8. Шрайк Р. Обстріли України: як маніпулятори використовують соцмережі в своїх цілях. URL: <https://glavcom.ua/columns/shrajko-obstrili-ukrajini-jak-manipuljatori-vikoristovujut-sotsimerezh>.
9. A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. Philipp Lorenz-Spreen, Lisa Oswald, Stephan Lewandowsky, Ralph Hertwig. URL: <https://www.nature.com/articles/s41562-022-01460-1>.
10. Crouch C. *Post-Democracy After the Crises*. John Wiley & Sons, 2020. 200 с.
11. McCombs Maxwell E., Shaw Donald L. The Agenda-setting Function of Mass Media. URL: <https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/POQ-1972-McCOMBS-176-87.pdf>.
12. Perelman Ch., Olbrechts – Tyteka L. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1969, 566 p. URL: <https://philpapers.org/rec/PERTNR-8>.
13. *The Capitol Riots: Digital Media, Disinformation, and Democracy Under Attack*. Sandra Jeppesen, Michael Hoehsmann, iowyth hezel ulthiin, David VanDyke, Miranda McKee. New York : Routledge, 2022. 222 с.
14. Word of the Year 2016 is... *Oxford Dictionaries*. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.